

ZAPISY
SĄDU DUCHOWNEGO
ORMIAN
MIASTA LWOWA
za lata 1564–1608
w języku
ormiańsko-kipczackim
w opracowaniu
Edwarda Tryjarskiego

Pomniki
dziejowe
Ormian
polskich

1

**ZAPISY
SĄDU DUCHOWNEGO
ORMIAN
MIASTA LWOWA
za lata 1564–1608
w języku
ormiańsko-kipczackim**

FUNDACJA KULTURY I DZIEDZICTWA ORMIAN POLSKICH

POMNIKI DZIEJOWE ORMIAN POLSKICH

1

**ZAPISY
SĄDU DUCHOWNEGO
ORMIAN
MIASTA LWOWA
za lata 1564–1608
w języku
ormiańsko-kipczackim
w opracowaniu
Edwarda Tryjarskiego**

KRAKÓW 2017

Redaktor naukowy
Krzysztof Stopka

Recenzent
Andrzej Pisowicz

© Copyright by Edward Tryjarski 2017
© Copyright by Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich 2017

Przygotowanie do druku
Jacek Kucharski

ISBN
978-83-7638-897-7

<https://doi.org/10.12797/9788376388977>

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2021, nr projektu 22H 16 0433 84

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

Publikacja ukazuje się w dwóch wersjach, jedna z fotokopią źródła, druga z cyfrową wersją źródła na płycie CD

Wydawca

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

FUNDACJA KULTURY I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH
ul. Zgoda 4/16, 00-018 Warszawa
tel.: 22 243 18 42
e-mail: fundacja@ormianie.pl
www.dziedzictwo.ormianie.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
1. Rękopis i jego pochodzenie	7
2. Opis zewnętrzny	9
3. Charakter sądu i jego nazwy	10
4. Sprawy językowe	14
a. Dźwięki i ich notowanie	14
b. Formy czasownikowe	15
c. Składnia	16
d. Leksyka, zapożyczenia	16
5. Zawartość treściowa dokumentów	19
a. Działy prawa prywatnego reprezentowane w zapisach	19
b. Związki rodzinne i krewnicze. Genealogia	23
c. Sprawy kościelne, duchowieństwo, świątynie	24
d. Handel, jarmarki, karawany, cła.	25
e. Obyczaje, moda, zbytek	27
f. Dawne wierzenia: czary	28
g. Szkoła i nauczanie	29
h. Książka i czytelnicy	29
6. Transkrypcja i transliteracja	35
TEKST	37
PRZEKŁAD	335

INDEKSY	547
Indeks wyrazów ormiańsko-kipczackich	549
Imiona własne	745
Nazwy etniczne i miejscowe	781
Wyrazy polskie w piśmie ormiańskim występujące zwartym tekstem w zapisie z 22.01.1606 (f ^{bs} 164v ^o –165r ^o)	789
Wykaz najczęstszych skrótów wyrazowych	791

FAKSYMILE RĘKOPISU n° 446 ze zbiorów oo. Mechitarystów w Wiedniu
(strony 795–1151) znajdują się w pliku PDF na dołączonym CD-ROM-ie

WSTĘP

1. Rękopis i jego pochodzenie

Przedstawiony poniżej rękopis należy do bardzo cennych zabytków piśmiennictwa Ormian polskich w języku ormiańsko-kipczackim, jest ważnym, mimo upływu ponad czterystu lat dotychczas niewydanym źródłem do dziejów społeczności Ormian żyjących we Lwowie na przełomie XVI i XVII w. Niezależnie od swej wartości historycznej stanowi on – jako tekst starannie sporządzony, autentyczny, obszerny i różnotematyczny – wartościową podstawę do badań nad wymienionym językiem i pogłębieniem jego znajomości.

Jego wartość powiększa fakt, że ostateczną formę nadał mu wiarogodny i powszechnie znany kopista. Sporządzony i przechowywany przez pewien czas we Lwowie, w późniejszym okresie zaniku języka kipczackiego trafił do Tyśmienicy i znalazł się w posiadaniu o. Bartholomeusa (Bartłomieja), który w 1895 r. przekazał go do Wiednia zapewne jako zakup lub raczej jako dar dla oo. mechtarystów (1).

W ciągu minionych lat rękopis był wielokrotnie przy różnych okazjach ogólnikowo wspomniany, a wkrótce po przywiezieniu do Wiednia doczekał się formalnego opisu katalogowego. Opis ten z szacunkiem dla zasług świetnego bibliografa Jakubusa Dashiana przytaczamy w autentycznym brzmieniu in extenso:

„446. (alte Nummer fehlt) Blätter: 177 (leer Bl. 1, 2b, 4b 6, 7b, 10b, 11b, 12b, 13–14, 15b, 16b, 17b, 18b, 20a, 22b, 57b, 59)
– G r ö s s e: 30 x 19 T e x t: 25–26 x 15–16) – Zeilen: 33–36.
– S t o f f: Papier, dick und ungeglättet – E i n b a n d: Pappendeckel mit Lederüberzug, rein verziert (wie Nr. 444)). – Z u s t a n d – g u t. – S c h r i f t: grosse Cursiv (wie in Nr. 441),

– Ueberschriften etc.: schwarz. – Zierschriften etc.: fehlen. – Datum: 1608 (für die Jahre 1564–1608).
– Schreiber: etc.: Minas aus Tokat, in Lemberg, für die arm. Gemeinde. – Nachschriften: fehlen. – Notiz: hergeschickt von P. Bartholomäus im J. 1895 (aus Tyśmienica).
„Acten und Quittungen (wie Nr. 444), für die Jahre 1564–1608, reingeschrieben von Minas aus Tokat. Alle Stücke in tatarischer Sprache, aber in arm. Schrift (das einzige arm. Stück siehe unten Arm.. S. 918–19” (2).

W czasach nam bliższych, a mianowicie w 2002 r., drugi opis wspomnianego rękopisu opublikował A. N. Garkawec:

„Kongregacija armjanskih mhitaristov, g. Vena, Nr. 446. Aktovaja kniga L'vovskogo armjanskogo vojtovskogo suda. Daty: 1564–1608 gg. Bumaga. 177 l., 16 x 26 cm. Pis'mo: armjanskij notrgir, pol'skaja skoropis'. Jazyk: kypčakskij i pol'skij. Opisanie [Dashian 1895: 213; Daškevyč 1977: 162–163]”.

W dalszym ciągu autor przytacza we własnej transkrypcji łacińskiej 4 wiersze początku rękopisu, 11 wierszy fragmentów i 1 wiersz zakończenia rękopisu zaopatrując je przekładem rosyjskim (3).

Co do opisu J. Dashiana, to nasuwa się kilka uwag. Określenie rękopisu jako „akty i kwity” niedokładnie określa i zubaża treść księgi, którą autor katalogu zapewne tylko przejrzał nie wdając się bliżej w jej treść spisana po kipczaczu, tj. w języku w owym czasie wyszłym już z użycia i chyba nawet uczonym ormiańskim z Wiednia i Wenecji mało znanym. W każdym razie formalnych zwięzłych „kwitów” czy „pokwitowań” jest w zapisach stosunkowo mało. Wiadomość o tym, że wykonawcą rękopisu, a więc prawdopodobnie jego „ostatnim kopistą” czy „artystycznym” albo „technicznym” redaktorem, który „przepisał na czysto”, był Minas z Tokatu, zaczerpnął J. Dashian ze źródła innego niż sam rękopis, gdyż w tym ostatnim imię wybitnego ilustratora i kopisty nie figuruje. Określenie języka rękopisu jako „tatarisch” (terminu w tym czasie ogólnikowo używanego, a często mylonego z „mongolskim”) stawia czytelnika przed centralnym zagadnieniem badań nad ormiańsko-kipcackim, a mianowicie nierozstrzygniętym dotychczas pytaniem, jaki dokładnie język, a raczej: dialekt turecki i od jakiej grupy turkofonów Ormianie przyswoili sobie na Krymie (4). Opis A. N. Garkawca potwierdza dane J. Dashiana, a zarazem przedstawia własną propozycję transkrybowania tekstu i wglądu w jego treść.

2. Opis zewnętrzny

Rękopis jest bardzo dobrze zachowany i w całości łatwo czytelny. Wyjątek stanowią niektóre zaczerpnięte kolofony i notatki. Liczne strony starannie wykonane stanowią mogą wzór kaligrafii ormiańskiej. Wydaje się pewne, że to one przede wszystkim wyszły spod ręki Minasa (5) zarazem jednak można odnieść wrażenie, że niektóre partie tekstu były pisane przez innych skrybów (6). Daje się to pogodzić z twierdzeniem J. Daszkewycza, że tylko pierwotne (początkowe) zapisy pochodzą od mistrza (7), jednakże ostateczne ustalenie, które fragmenty są w istocie „pierwotne” wymagałoby dalszych porównawczych studiów paleograficznych. W związku z tym warto również zwrócić uwagę na występujące w tekście, także na marginesach, dodatkowe elementy graficzne.

Na czoło wysuwają się artystyczne nagłówki zawierające daty roczne. Są one trzech rozmiarów: małe (f^{bs} 2r^o, 3r^o, 4r^o, 5r^o, 8r^o, 9v^o, 10r^o), średnie (f^{bs} 23r^o, 37r^o) i wielkie (f^{bs} 26v^o, 28v^o, 30v^o, 34r^o). Wszystkie są starannie wykonane, a zawierają ten sam motyw florystyczny, co zdaje się sugerować ich pochodzenie od wspólnego autora.

Na uwagę zasługują – obok konwencjonalnych znaków alfabetu ormiańskiego – dodatkowe elementy graficzne służące do zwrócenia uwagi czytelnika na ważność danego fragmentu, jego łatwiejsze odszukanie lub potrzebę jego przywrócenia, mimo wcześniejszego wykreślenia.

Tak więc do określenia religijnego charakteru rozpoczynającego się tekstu lub zamiast formułki „W imię Boże!” umieszczony bywa wizerunek krzyża. Są to mianowicie graficznie najprostsze i najbardziej rozpowszechnione krzyżyki † (f^{bs} 1r^o, 8r^o, 8v^o, 9r^o) albo bardziej złożone rysunki w dwóch, albo trzech, odmianach: † (f^{bs} 84v^o, 88r^o, 89r^o, 104r^o, 105r^o, 106r^o, 129r^o) i ✠ (f° 56v^o, 106v^o). Posiadane przez nie umowne znaczenia ani sama intencja ich umieszczenia nie są znane. Podobnie wyjaśnienia wymagają: raz tylko występujący znak † (f° 150v^o) oraz jeden raz umieszczony na marginesie znak ↵ (f° 8v^o).

Do łatwiejszego odszukania danego wiersza tekstu służą zwykle „x”-y, a do przywrócenia skreślonego uprzednio wyrazu – umieszczony pod wyrazem wielokropki. Celem zwrócenia uwagi czytelnika na określony fragment stosuje się trzy sposoby. Najczęściej znajdujemy skrótowiec $\overline{\text{NB}}$ dla łacińskiego *nota bene* (‘dobrze zauważ’) (f^{bs} 32v^o, 40r^o, 40v^o, 44r^o, 45v^o, 53r^o, 60r^o, 62r^o, 107r^o), rzadziej podkreślenie jednego lub kilku wyrazów (f^{bs} 144r^o, 164v^o, 165r^o, 169r^o), dwa razy spotykamy schematyczny

rysunek przedstawiający zapewne dłoń z zaostrozonymi palcami: (f°s 38r^o, 177r^o). Raz tylko użyty znak (f° 37r^o) można zapewne identyfikować ze znakiem **Ձ**, zwykle czytany jako ormiańskie *[j]armar*, *armar* ze znaczeniem ‘sposobny, odpowiedni, właściwy’.

3. Charakter sądu i jego nazwy

Jakkolwiek mniej lub bardziej poważne studia nad prawem i sądownictwem Ormian polskich trwają ponad sto siedemdziesiąt lat, a podstawowy zakres ustaleń znalazł się już w pracach K.W. Wójcickiego, J. Karsta, S. Barącza, O. Balcera i A. Czołowskiego, zaś pogłębienie i systematyzacja u późniejszych badaczy, by wymienić tylko G. Petrowicza, M. Olesia, J. Daszkewycza, to pewne szczegóły czekają wciąż na uzupełnienie lub pogłębienie. Do nich należą m. in. fazy ewolucji interesującego nas tu sądu i jego nazwy. Z potrzebą dokładniejszego określenia tej ostatniej zetknęli się wcześniej autorzy opisów katalogowych. Jak widzieliśmy, J. Dashian w swym opisie nie wskazał sądu, który rozpatrywał lub przechowywał katalogowane „Akty i pokwitowania z lat 1564–1608”, natomiast A. Garkawec stwierdził, zapewne błędnie, że jest to „Aktowaja kniga L’wowskiego armjano-wojtowskiego suda” (8), a w innym miejscu w ślad za wcześniejszymi badaczami wyjaśnił, że „Od 1444 do 1734 równoległe ze wspomnianym sądem z wójtem ormiańskim [tj. Lwowskim Ormiańskim Sądem Wójtowskim – E.T.] (w latach 1496–1784 podporządkowanym mieszanemu sądowi polsko-ormiańskiemu) działał we Lwowie kierowany przez biskupa Ormiański Sąd Duchowny, któremu podlegały różne sprawy duchowne: małżeńskie, testamentowe i in. Dowiadujemy się o tym w szczególności z dekretu Zygmunta Augusta z 16 maja 1569 r., który potwierdza prawo ormiańskiego biskupa lwowskiego do rozstrzygnięcia spraw duchownych. Dekret ten wydał I. Wagilewicz” (9).

Jeszcze wcześniej sprawie omawianego sądu poświęcił wiele uwagi J. Daszkewycz. Jak pisał on w 1977 r. „Nawet po skasowaniu w 1469 r. autonomii Ormianie zachowali prawo do posiadania własnego, tak zwanego «Sądu Duchownego», na czele którego stał – bardziej formalnie niż faktycznie – ormiańsko-gregoriański (a po 1630 r. katolicki) arcybiskup lub jego zastępca protopop (oficjał, awakerec). Sąd składał się zwykle z dwóch duchownych i czterech przedstawicieli Rady. Ci ostatni (w związku z istniejącą na Ukrainie w życiu kościelnym przewagą władzy obywatelskiej nad kościelną) praktycznie biorąc kierowali działalnością Sądu”. Co do kompetencji sądu, to te ograniczały się do „kręgu spraw kościelnych (np. sądenie

Pomniki
dziejowe
Ormian
polskich

1

FUNDACJA
KULTURY
I DZIEDZICTWA
ORMIAN POLSKICH

www.akademicka.pl

ISBN: 978-83-7638-897-7

9 788376 388977

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

